

Μιλείτενε χιώτικα: στάσεις απέναντι στο χιώτικο ιδίωμα*

Ελένη Καραφώτη & Χαρίκλεια Καπελλίδη
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
elkarafoti@yahoo.gr, kapellidi@yahoo.gr

Abstract

The present paper studies language attitudes towards a Greek dialectal variety, the variety of Chios. Taking the complex and rather elusive nature of attitudes into account, the current research proposes an alternative methodology for the investigation of attitudes, that of Conversation Analysis, focusing on members' perspective and on the micro-level. Simultaneously, the well-known direct method of questionnaires is also applied. The combination of quantitative and qualitative research methods produces different insights into the phenomenon and provides a multi-faceted account of language attitudes.

Keywords: language attitudes, variety of Chios, questionnaires, Conversation Analysis, membership categorization

1 Εισαγωγή

Η μελέτη των γλωσσικών στάσεων, δηλαδή του υποκειμενικού βλέμματος των ομιλητών/τριών απέναντι σε μια ποικιλία, συγκαταλέγεται στα σταθερά ζητήματα που απασχολούν την κοινωνιογλωσσολογία ήδη από τη δεκαετία του '80. Εντούτοις, ακόμη και σήμερα οι στάσεις απέναντι στη γλώσσα θεωρούνται από τα πιο δύσκολα προσεγγίσιμα φαινόμενα. Η δυσκολία τους οφείλεται κυρίως στο ότι αποτελούν – τουλάχιστον κατά την επικρατούσα αντίληψη – εσωτερικό μέγεθος (νοησιαρχική οπτική) και δεν ταυτίζονται απλώς με τις εκδηλώσεις συμπεριφοράς (συμπεριφοριστική οπτική) (Fasold 1984). Αν όμως η στάση, κατά τον γενικό ορισμό του Sarnoff (1970: 279), είναι η προδιάθεση για μια θετική ή αρνητική αντίδραση απέναντι σε μια κατηγορία αντικειμένων, τότε η εμπειρική της μελέτη προϋποθέτει την έκφρασή της στη συμπεριφορά. Ταυτόχρονα, βαθύτερη στάση και εξωτερική συμπεριφορά μπορεί να μην εναρμονίζονται πάντα (Garrett et al. 2003), γεγονός που αυξάνει τις δυσκολίες μελέτης των στάσεων, θέτοντας επιπλέον μεθοδολογικές προκλήσεις.

Προτείνοντας μια διαφορετική απάντηση στη μεθοδολογική πρόκληση προσέγγισης του φαινομένου, στο παρόν άρθρο – εκτός από την κλασική ποσοτική μέθοδο του ερωματολογίου – θα υιοθετήσουμε και μια ποιοτική μέθοδο για τη διερεύνηση των στάσεων, αλλά πέραν των γνωστών και ήδη εφαρμοζόμενων (π.χ. συμμετοχική παρατήρηση, θεματική ανάλυση). Ειδικότερα, με αφετηρία την παραδοχή ότι οι κοινωνικές πράξεις έχουν εν πρώτοις σημασία γι' αυτούς που τις 'γεννούν', θα επιχειρήσουμε να αποκαλύψουμε την κοινή γνώση και συλλογιστική που χρησιμοποιούν τα ίδια τα συμμετέχοντα άτομα για να ερμηνεύσουν τις πράξεις τους ('ethno-methods') (Garfinkel 1967). Το επιστημονικό παράδειγμα που θα ακολουθήσουμε είναι αυτό της Ανάλυσης Συνομιλίας (εφεξής ΑΣ). Η ΑΣ – σε

* Στη μνήμη της Μαρίας Βιτέλλα. Η Μάρα, μέλος του εργαστηρίου για το οποίο γίνεται λόγος στο παρόν άρθρο, έφυγε από κοντά μας πολύ πρόωρα. Η δέσμευση, η συνέπεια και ο ζήλος της, όπως και των λοιπών μελών της ομάδας, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας.

αντίθεση με την Ανάλυση Λόγου στο πλαίσιο της οποίας έχει ήδη υποστηριχθεί ο ποικίλος και δυναμικός χαρακτήρας των στάσεων (Potter & Wetherell 1987) – δεν επικαλείται τυποποιημένες έξωθεν κατηγορίες και ασχολείται με τη μικρο-δομή. Αναζητά, δηλαδή, από τις λεπτομέρειες του λόγου το πώς τα ίδια τα άτομα προσανατολίζονται σε παραμέτρους της περίπτωσης ή της ευρύτερης κοινωνικής δομής (π.χ. επιλογή γλωσσικής ποικιλίας, ταυτότητα, φύλο, επάγγελμα κ.ο.κ.), καθιστώντας τες μ' αυτό τον τρόπο συναφείς για τη διεπίδραση. Υπό αυτή την έννοια, η παρούσα έρευνα εφαρμόζει μια μεθοδολογική καινοτομία: επιχειρεί να συναγάγει τις στάσεις των ομιλητών/τριών απέναντι στις γλωσσικές ποικιλίες που χρησιμοποιούν, αναδεικνύοντας τη δική τους οπτική και μελετώντας την ίδια τη γλωσσική τους συμπεριφορά και όχι την άποψή τους γι' αυτή. Ταυτόχρονα, αξιοποιεί και τις απόψεις τους για το πώς θεωρούν ότι συμπεριφέρονται γλωσσικά, όπως αυτές καταγράφονται στα ερωτηματολόγια. Η διττή διερεύνηση των στάσεων αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του φαινομένου και επιβεβαιώνει τη λανθάνουσα φύση του.

2 Ποσοτική διερεύνηση των στάσεων του ντόπιου πληθυσμού απέναντι στη γλώσσα του

Η συγκεκριμένη έρευνα παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα: έχει διεξαχθεί εν μέρει από Χιώτες και Χιώτισσες στο πλαίσιο ενός εργαστηρίου που διοργανώνουμε για δεύτερη συνεχή χρονιά (2019-2020) υπό την αιγίδα του Ομηρείου Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Χίου. Το εργαστήριο αυτό έχει ως στόχο την αποτύπωση της γλωσσικής ποικιλότητας της Χίου, με την καθοριστική συνδρομή και εμπλοκή όσων συμμετέχουν σ' αυτό. Κατά τη διάρκεια της πρώτης χρονιάς του συγκεκριμένου εργαστηρίου πραγματοποιήθηκε και η εν λόγω έρευνα, η οποία σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε συνεργασία με τα μέλη τα εργαστηρίου. Το γεγονός αυτό προσδιόρισε, εν πολλοίς, τόσο τον σχεδιασμό της έρευνας – δηλαδή την επιλογή της ευθείας μεθόδου του ερωτηματολογίου – όσο και την εφαρμογή της.

Το ερωτηματολόγιο υποβλήθηκε προφορικά από τα μέλη του εργαστηρίου σε 117 άτομα. Το δείγμα ήταν ευκαιριακό, καλύπτοντας, εντούτοις, ένα ευρύ ηλικιακό, κοινωνικό και οικονομικό φάσμα. Προφανώς, εφόσον δεν πρόκειται για τυχαίο δείγμα τα αποτελέσματα δεν είναι γενικεύσιμα· αποτελούν, ωστόσο, έναν δείκτη των σκέψεων/πεποιθήσεων αλλά και των προτιμήσεων/επιθυμιών της συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας (πρβλ. και Baker 1992). Ειδικότερα, το ερωτηματολόγιο περιείχε 26 ερωτήσεις που αφορούσαν τόσο τη χρήση και σφαίρα λειτουργικότητας των ποικιλιών της Χίου, όσο και τις στάσεις των ερωτώμενων απέναντι στη γλώσσα τους. Τέσσερις ήταν οι ανεξάρτητες μεταβλητές του δείγματος: α. το φύλο, β. η ηλικία, γ. το μορφωτικό επίπεδο και δ. ο τόπος καταγωγής (πόλη vs χωριό της Χίου). Από αυτές μόνο η ηλικία φάνηκε να είναι στατιστικά σημαντική – με την επιφύλαξη αξιοπιστίας του ελέγχου ανεξαρτησίας χ^2 λόγω δειγματοληψίας.¹ Στο παρόν άρθρο, αφού παρουσιάσουμε σύντομα το δείγμα, θα εξετάσουμε τρεις ερωτήσεις που παρέχουν κάποιες ενδείξεις για την τύχη του ιδιώματος και αφορούν: α. τη στάση των ερωτώμενων απέναντί του, β. τις προοπτικές διατήρησής του, και γ. τη σχέση γλώσσας-ταυτότητας.

¹ Η στατιστική ανάλυση έγινε με το στατιστικό πακέτο ελεύθερου λογισμικού JASP και χρησιμοποιήθηκε το τεστ ανεξαρτησίας-συσχέτισης μεταβλητών χ^2 .

Στο σύνολο των 117 ερωτηθέντων ατόμων οι γυναίκες ήταν 73 και οι άντρες 44, δηλαδή το 62.4% και το 37.6% του δείγματος αντιστοίχως. Αν επιμερίσουμε το φύλο ανά ηλικιακή ομάδα, η κατανομή και στις γυναίκες και στους άντρες είναι περίπου η ίδια: το μεγαλύτερο ποσοστό και στα δύο φύλα ανήκει στην ηλικιακή ομάδα των 26-45, ακολουθεί εκείνη των 46-65, με τις μικρότερες και μεγαλύτερες ηλικίες να αποτελούν το μικρότερο ποσοστό του δείγματος και στα δύο φύλα. Παρόμοια είναι η κατανομή των δύο φύλων και σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο, με την πλειονότητα των ερωτώμενων να έχει τελειώσει κάποιο ΑΕΙ/ΤΕΙ, να ακολουθούν όσοι/ες φοίτησαν στο Λύκειο και έπειτα όσοι/όσες παρακολούθησαν μόνο την υποχρεωτική εκπαίδευση (δημοτικό) ή όσοι εκπόνησαν μεταπτυχιακό/διδακτορικό. Τέλος, σε σχέση με τον τόπο καταγωγής, τα χωριά, συγκριτικά με την πόλη της Χίου, έχουν ένα ελάχιστα μεγαλύτερο ποσοστό αντιπροσώπευσης και στα δύο φύλα.

Με δεδομένο ότι η ηλικία ήταν η μόνη από τις εξωτερικές μεταβλητές που έδωσε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα, και οι τρεις ερωτήσεις που θα εξετάσουμε θα διαφοροποιούνται ως προς αυτή την παράμετρο. Η πρώτη ερώτηση αφορά τη θετική ή αρνητική αξιολόγηση της χρήσης της συγκεκριμένης γλωσσικής ποικιλίας.

Είναι, κατά τη γνώμη σας, θετικό ή αρνητικό το να μιλάει κανείς χιώτικα;							
ΗΛΙΚΙΑ	ΔΕΝ	ΘΕΤΙΚΟ	ΑΡΝΗΤΙΚΟ	ΟΥΔΕΤΕΡΟ	ΑΔΙΑΦΟΡΟ	ΑΛΛΟ	ΣΥΝΟΛΟ
	ΡΩΤΗΘΗΚΕ/ ΑΠΑΝΤΗΣΕ						
11-25	1 5.3 % 100%	8 42.1 % 9.3 %	0 0 % 0 %	5 26.3 % 41.7 %	1 5.3 % 10 %	4 21.1 % 57.1 %	19 100 % 16.2 %
26-45	0 0 % 0 %	34 72.3 % 39.5 %	1 2.1 % 100 %	4 8.5 % 33 %	5 10.6 % 50 %	3 6.4 % 42.9 %	47 100 % 40.2 %
46-65	0 0 % 0 %	32 94.1 % 37.2 %	0 0.0 % 0.0 %	1 2.9 % 8.3 %	1 2.9 % 10 %	0 0 % 0 %	34 100 % 29.1 %
66-85	0 0 % 0 %	12 70.6 % 14.0 %	0 0.0 % 0.0 %	2 11.8 % 16.7 %	3 17.6 % 30 %	0 0 % 0 %	17 100 % 14.5 %
ΣΥΝΟΛΟ	1 0.9 % 100%	86 73.5 % 100 %	1 0.9 % 100 %	12 10.3 % 100 %	10 8.5 % 100 %	7 6.0 % 100 %	117 100 % 100 %

Chi-Squared Tests			
	Value	df	p
X ²	31.57	15	0.007
N	117		

Πίνακας 1 | Στάσεις απέναντι στην ντοπιολαλιά

Όπως προκύπτει από τον πίνακα, οι Χιώτες και οι Χιώτισσες συνολικά διάκινται θετικά απέναντι στην ντοπιολαλιά τους, ενώ η σχέση στάσης-ηλικίας αποδεικνύεται στατιστικά σημαντική. Συγκεκριμένα, η θετική τους στάση φαίνεται να αυξάνεται όσο αυξάνεται και η ηλικία, γεγονός μάλλον αναμενόμενο, καθώς προϊούσης της ηλικίας εντείνεται και η συναισθηματική πρόσδεση με τη γλώσσα. Εξαίρεση σ' αυτή την

ανοδική τάση αποτελεί η μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (66-85), η οποία έχει λιγότερο θετική στάση σε σχέση με τις αμέσως προηγούμενες (46-65 και 26-45). Μια πιθανή ερμηνεία γι' αυτό είναι ότι πρόκειται για τη γενιά που πιθανόν υπέστη κοινωνικό στιγματισμό και βίωσε τη γλώσσα ως τροχοπέδη στην όποια εξέλιξή της. Η λιγότερο θετική στάση της πρώτης ηλικιακής ομάδας (11-25), από την άλλη, μπορεί να ερμηνευτεί αφενός λόγω της σχετικής αποσύνδεσής της από τη γλώσσα αφετέρου λόγω της πρόσφατης φοίτησης των μελών της στην εκπαίδευση, στην οποία η κυρίαρχη γλωσσική ιδεολογία δεν αφήνει χώρο στις διαλέκτους.

Παρόμοια αποτελέσματα, αλλά μη στατιστικά σημαντικά, παρουσιάζει και ο δεύτερος πίνακας σε σχέση με τη μετάδοση της ντοπιολαλιάς στην επόμενη γενιά. Όπως και ο προηγούμενος, και αυτός ο πίνακας παρουσιάζει την ίδια αυξητική τάση όσο προχωρεί η ηλικία – ξανά με την εξαίρεση της τελευταίας ηλικιακής ομάδας – η οποία μπορεί να ερμηνευθεί με ανάλογο τρόπο.

Θα θέλατε τα παιδιά σας να ξέρουν χιώτικα;										
ΗΛΙΚΙΑ								ΔΕΝ ΤΟ ΕΧΩ ΣΚΕΦΤΕΙ/ ΑΔΙΑΦΟΡΟ	ΑΛΛΟ	ΣΥΝΟΛΟ
	ΔΕΝ ΡΩΤΗΘΗΚΕ/ ΑΠΑΝΤΗΣΕ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΛΙΓΟ	ΠΟΛΥ	ΚΑΘΟΛΟΥ				
11-25	7	9	1	0	0	0	2	0	19	
	36.8 %	47.4 %	5.3 %	0 %	0 %	0 %	10.5 %	0 %	100 %	
	46.7 %	10.6 %	20 %	0 %	0 %	0 %	25 %	0 %	16.2 %	
26-45	5	34	2	1	1	0	3	1	47	
	10.6 %	72.3 %	4.3 %	2.1 %	2.1 %	0 %	6.4 %	2.1 %	100 %	
	33.3 %	40 %	40 %	100 %	100 %	0 %	37.5 %	100 %	40.2 %	
46-65	2	29	1	0	0	1	1	0	34	
	5.9 %	85.3 %	2.9 %	0 %	0 %	2.9 %	2.9 %	0 %	100 %	
	13.3 %	34.1 %	20 %	0 %	0 %	100 %	12.5 %	0 %	29.1 %	
66-85	1	13	1	0	0	0	2	0	17	
	5.9 %	76.5 %	5.9 %	0 %	0 %	0 %	11.8 %	0 %	100 %	
	6.7 %	15.3 %	20 %	0 %	0 %	0 %	25 %	0 %	14.5 %	
ΣΥΝΟΛΟ	15	85	50	1	1	1	8	1	117	
	12.8 %	72.6 %	4.3 %	0.9 %	0.9 %	0.9 %	6.8 %	0.9 %	100 %	
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	

Chi-Squared Tests					
		Value	df	p	
X ²		22.04	21	0.397	
N		117			

Πίνακας 2 | Στάσεις απέναντι στη διατήρηση της ντοπιολαλιάς

Ας σχολιάσουμε μόνο ότι το χαμηλότερο ποσοστό της πρώτης ηλικιακής ομάδας (11-25) στον παραπάνω πίνακα μπορεί να αποδοθεί και στο γεγονός ότι η ερώτηση ήταν άτοπη για τους περισσότερους/ες αυτής της υποκατηγορίας.

Ο τελευταίος πίνακας εξετάζει τη σχέση γλώσσας και ταυτότητας που κι αυτή δεν αποδεικνύεται στατιστικά σημαντική.

Πιστεύετε ότι για να είναι κανείς Χιώτης/Χιώτισσα πρέπει να μιλάει χιώτικα;					
ΗΛΙΚΙΑ					ΣΥΝΟΛΟ
	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΔΕΝ ΤΟ ΕΧΩ ΣΚΕΦΤΕΙ/ ΑΔΙΑΦΟΡΟ	ΑΛΛΟ	
11-25	1 5.3 % 5.6 %	17 89.5 % 17.9 %	0 0 % 0 %	1 5.3 % 33.3 %	19 100 % 16.2 %
26-45	7 14.9 % 38.9 %	38 80.9 % 40 %	0 0 % 0 %	2 4.3 % 66.7 %	47 100 % 40.2 %
46-65	7 20.6 % 38.9 %	26 76.5 % 27.4 %	1 2.9 % 100 %	0 0 % 0 %	34 100 % 29.1 %
66-85	3 17.6 % 16.7 %	14 82.4 % 14.7 %	0 0 % 0 %	0 0 % 0 %	17 100 % 14.5 %
ΣΥΝΟΛΟ	18 15.4 % 100 %	95 81.2 % 100 %	1 0.9 % 100 %	3 2.6 % 100 %	117 100 % 100 %

Chi-Squared Tests			
	Value	df	p
X ²	8.213	12	0.768
N	117		

Πίνακας 3 | Σχέση γλώσσας-ταυτότητας

Για άλλη μια φορά, όσο αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και το ποσοστό που αναγνωρίζει τη γλώσσα ως κομμάτι της τοπικής ταυτότητας, γεγονός που συμβαδίζει επίσης με την αυξανόμενη γνώση αλλά και χρήση του κώδικα. Και πάλι, όμως, η τελευταία ηλικιακή ομάδα αποκλίνει από τη γενικότερη τάση, παρουσιάζοντας μικρότερα ποσοστά σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη ηλικιακή ομάδα (46-65). Μια πιθανή ερμηνεία αυτής της απόκλισης είναι ότι οι μεγαλύτεροι/ες σε ηλικία δεν θέλουν να αποστερήσουν την ταυτότητα του Χιώτη/της Χιώτισσας από ένα μεγάλο μέρος των νεότερων που πλέον δεν μιλούν την ντοπιολαλιά, λόγω της διαλεκτικής συρρίκνωσης. Γενικά, ο πίνακας δείχνει ότι η γλώσσα δεν φαίνεται να συνιστά κομμάτι της τοπικής ταυτότητας και να αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στη συγκρότηση της, γεγονός μάλλον απαισιόδοξο ως προς τη διατήρησή της (πρβλ. Baker 1992). Συνοψίζοντας, μοιλονότι τα αποτελέσματα δεν είναι γενικεύσιμα, διαφαίνεται μια θετική στάση των ομιλητών/τριών απέναντι στη γλώσσα τους και τη διατήρησή της, με όποιες επιφυλάξεις ως προς το δείγμα.

3 Ποιοτική διερεύνηση των στάσεων του ντόπιου πληθυσμού απέναντι στη γλώσσα του

Το υλικό της συγκεκριμένης έρευνας συνελέγη στο ίδιο πλαίσιο και αφορά φυσικό προφορικό λόγο από διάφορα μέρη του νησιού. Τα μέλη που συμμετείχαν στο εργαστήριο αναλάμβαναν την πρωτοβουλία να οργανώσουν μία ή περισσότερες συναντήσεις σε όποιο χωριό είχαν συγγενείς/φίλους/γνωστούς, ώστε η επαφή να είναι όσο το δυνατόν πιο φυσική. Στο παρόν άρθρο εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας σε έναν κεντρικό μηχανισμό του λόγου στη διεπίδραση που έχει περιγραφεί διεξοδικά από τους Schegloff, Jefferson και Sacks (1977), τον μηχανισμό της διόρθωσης (repair). Η διόρθωση περιλαμβάνει ένα σύνολο πρακτικών που διαθέτουν τα συνομιλούντα άτομα, όταν προκύπτει κάποιο πρόβλημα κατά την παραγωγή ή την ακρόαση του λόγου. Το πρόβλημα δεν αφορά κατ' ανάγκη κάποιο «λάθος» με την αυστηρή έννοια του όρου. Οτιδήποτε μπορεί να καταστεί αντικείμενο διόρθωσης, π.χ. μια μη σωστά αρθρωμένη λέξη, μια λανθασμένη χρήση λέξης, ακόμη και η μη διαθεσιμότητα της κατάλληλης λέξης κατά την παραγωγή της ομιλίας· αντίστοιχα, κατά την ακρόασή της, η αποτυχία ακοής αλλά και οποιαδήποτε δυσκολία κατανόησης και/ή παρανόησης του λόγου που προηγήθηκε.

Όπως είναι εμφανές, η διόρθωση αναστέλλει τη διαδικασία εξέλιξης της διεπίδρασης (progressivity of interaction) είτε σε επίπεδο συνεισφοράς είτε σε επίπεδο αλληλουχίας: τα συνομιλούντα άτομα διακόπτουν ό,τι έκαναν εκείνη τη στιγμή για να στραφούν σε κάτι που θεωρούν προβληματικό. Από την άλλη, ακριβώς επειδή αποσκοπεί στην επίλυση του όποιου ζητήματος, η διόρθωση διαφυλάσσει τη δυποκειμενικότητα (intersubjectivity), δηλαδή την κοινή ερμηνεία της γλωσσικής διεπίδρασης (Schegloff 1992).

Στο κλασικό τους άρθρο για τη διόρθωση οι Schegloff et al. (1977) διακρίνουν τέσσερα είδη ανάλογα με: α. το ποιος αναλαμβάνει την πρωτοβουλία για τη διόρθωση, δηλαδή το άτομο στη συνεισφορά του οποίου εντοπίζεται το πρόβλημα ή οποιοδήποτε άλλο (αυτοέναρξη ή ετεροέναρξη) και β. ποιος εν τέλει την πραγματοποιεί (αυτοδιόρθωση ή ετεροδιόρθωση). Από τις τέσσερις παραπάνω δυνατότητες, η αυτοέναρξη και η αυτοδιόρθωση θεωρούνται, σύμφωνα με τους Schegloff et al. (1977), προτιμώμενες των άλλων δύο ειδών με κριτήρια καθαρά δομικά: οι θέσεις της αυτοέναρξης προηγούνται αυτών της ετεροέναρξης, όπως και οι δύο από τις τρεις δυνατές θέσεις της αυτοδιόρθωσης² βρίσκονται χρονικά και τοπικά πριν από τις θέσεις της ετεροδιόρθωσης.

Ας περάσουμε όμως στα δεδομένα φυσικού λόγου. Στο παράθεμα που ακολουθεί η Βάσω, ο Μικέας, η Δάφνη και η Θάλεια συζητούν τις εμπειρίες τους φεύγοντας από το χωριό τους, τη Λαγκάδα.

1		Βάσω	Πάνω σ' αυτό που 'πε ο Μικέας, εγώ να δείτε τ' ήπαθα.
2			Ήφυ- έφυγα: δεκαοχτώ χρονών. [Τελείωσα-]
3		Μικέας	[Ήφυγα.]
4		Βάσω	[Ήφουα.]
5		Δάφνη	[Ήφουα.]
6		Θάλεια	Το μάζεψε.=Έτσι? Τελευταία στιγμή.

² Οι δύο θέσεις της αυτοδιόρθωσης που προηγούνται της ετεροδιόρθωσης είναι εντός της ίδιας συνεισφοράς με το προβληματικό στοιχείο ή στο πρώτο σημείο όπου η μετάβαση στο επόμενο ομιλούν άτομο καθίσταται συναφής (Schegloff et al 1977).

7		Βάσω	Ναι: [[Προσπαθώ. Ξέρεις για]τί? Γιατί είμαι λιγάκι]
8		Θάλεια	[[((γελάει.....)) γιατί? ((γελάει.....))]
9		Μικές	[Γιατί? (Ε αυτό είναι.)]
10		Βάσω	[πρωτευουσιά:]να.
11		Μικές	[Ε αυτό είναι.]

Απόσπασμα φυσικού λόγου

Η πρώτη συνεισφορά της Βάσως (αράδες 1-2, «Πάνω... Τελείωσα-») απαρτίζεται από τρεις μονάδες κατασκευής συνεισφορών, εκ των οποίων οι δύο πρώτες συμπίπτουν με τα εκφωνήματα που οριοθετούνται από τις τελείες, ενώ η τρίτη μένει ανολοκλήρωτη. Ειδικότερα, η αυτοδιόρθωση που μας ενδιαφέρει (*ήφω-έφυγα*) βρίσκεται στη 2^η μονάδα κατασκευής της συνεισφοράς της. Να σημειώσουμε ότι στην αμέσως προηγούμενη μονάδα η ομιλήτρια έχει ξεκινήσει μια αφήγηση, γεγονός που έχει γίνει αντιληπτό από τα συνομιλούντα άτομα, καθώς όλα παραιτούνται από τη διεκδίκηση του λόγου και το σύστημα συνεισφορών της καθημερινής συνομιλίας προσωρινά αναστέλλεται.

Η αυτοδιόρθωση που μας ενδιαφέρει πραγματοποιείται με απότομη διακοπή στο μέσο της λέξης και συνίσταται σε αντικατάσταση: η Βάσω αντικαθιστά την πρώτη λέξη αυτής της μονάδας με την ίδια λέξη αλλά μορφολογικά αλλαγμένη. Οι δύο τύποι ανήκουν σε διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες: η πρώτη επιλογή ανήκει σε μια διαλεκτική ποικιλία που διατηρεί το *η* ως συλλαβική αύξηση και η δεύτερη στην Κοινή Νεοελληνική (ΚΝΕ). Δεν πρόκειται, επομένως, για ανεπιτυχή λεξική επιλογή. Ούτε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ομιλήτρια αλλάζει τον σχεδιασμό της συνεισφοράς της προσανατολιζόμενη στους/στις παραλήπτες/τριες της (recipient design): όλα τα συνομιλούντα άτομα κατέχουν και τους δύο κώδικες, επομένως η αντικατάσταση δεν επιχειρεί να προλάβει ζήτημα κατανόησης.

Γιατί, επομένως, η Βάσω προχωρεί στην αυτοδιόρθωση; Το λεξικό στοιχείο φαίνεται να αντικαθίσταται λόγω των συνδηλώσεών του. Η συγκεκριμένη λεξική επιλογή, κατά την κοινή αντίληψη, είναι χαρακτηριστική μιας κατηγορίας μέλους από την οποία η ομιλήτρια φαίνεται ότι θέλει προσωρινά να αποστασιοποιηθεί. Η έννοια της κατηγορίας και του πώς αυτή συνδέεται με την αναφορά σε πρόσωπα παραπέμπει στον Sacks και στο εκτενές έργο του για τις κατηγορίες μέλους (ενδεικτικά 1972). Εδώ θα αρκεστούμε να επισημάνουμε ότι υπάρχουν αναρίθμητες κατηγορίες για την ταξινόμηση των συνομιλητών/τριών μας (π.χ. άντρες, γυναίκες, μαύρες, λευκοί, νέες, ηλικιωμένοι, γιατροί, καθηγήτριες κ.ο.κ.), βασικό χαρακτηριστικό των οποίων είναι ότι μας επιτρέπουν να εξαγάγουμε μια πληθώρα συμπερασμάτων ο ένας για τον άλλο. Επιπλέον, στο ίδιο πλαίσιο της κοινής γνώσης και συλλογιστικής, διακρίνουμε και είδη δραστηριοτήτων/πράξεων/συμπεριφορών που είναι 'προσδεμένες' (category-bound activities) ή, πιο ελεύθερα, προσιδιάζουν στα μέλη μιας κατηγορίας.

Στο παράδειγμά μας, η κατηγορία μέλους από την οποία η ομιλήτρια θέλει πιθανόν να αποστασιοποιηθεί (Χιώτισσα;) δεν αναφέρεται ρητά, αλλά γίνεται υπαινιγμός σε αυτή μέσω της συγκεκριμένης γλωσσικής επιλογής (*ήφω-*). Με άλλα λόγια, η εν λόγω γλωσσική επιλογή συνιστά παράδειγμα μια γλωσσικής δραστηριότητας 'προσδεμένης' στη συγκεκριμένη κατηγορία μέλους. Επιπλέον, ο υπαινιγμός σε αυτή την κατηγορία την κάνει συναφή ως κάτι στο οποίο προσανατολίζεται η ομιλήτρια. Έχει συνέπειες αυτός ο υπαινιγμός και, γενικότερα, η αυτοδιόρθωσή της στην πορεία της διεπίδρασης;

Στην επόμενη μονάδα κατασκευής της συνεισφοράς της Βάσως και ταυτόχρονα με αυτή ξεκινά και ο Μικές, πραγματοποιώντας ετεροδιόρθωση (*ήφυγα*). Η ετεροδιόρθωση, όπως αναφέραμε ήδη, δεν αποτελεί προτιμώμενη πρακτική, γεγονός που πηγάζει από την οργάνωση της συνομιλίας αλλά και από το ότι συνηθίζουμε να αναγνωρίζουμε στο εκάστοτε ομιλούν άτομο πρωταρχικά δικαιώματα στον λόγο που

το ίδιο παράγει (Sacks 1984). Απόρροια της μη προτιμώμενης υπόστασης των ετεροδιρθώσεων είναι και το ότι αυτές απαντούν, κατά κύριο λόγο, όχι νωρίτερα από την επόμενη συνεισφορά, όπως και ότι εμφανίζονται μετριασμένες (Schegloff et al. 1977). Όταν, παρ' όλα αυτά, εμφανίζονται, στόχος τους είναι να απομακρύνουν το όποιο εμπόδιο, ώστε να είναι δυνατή η παραγωγή της διαδοχικά κατάλληλης συνεισφοράς. Αυτό συνεπάγεται ότι: α. αν ο συνομιλητής/τρια έχει ακούσει/κατανοήσει επαρκώς την προηγούμενη συνεισφορά, τότε παράγει τη διαδοχικά κατάλληλη και όχι τη διόρθωση και β. αν πραγματοποιήσει τη διόρθωση και όχι την επόμενη συνεισφορά, τότε η συνεισφορά του γίνεται αντιληπτή από τα συμμετέχοντα άτομα ως κάτι παραπάνω από διόρθωση (Schegloff et al. 1977).

Επιστρέφοντας στη συνεισφορά του Μικέ, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής: ο Μικές ξεκινά ταυτόχρονα με την τρίτη μονάδα κατασκευής της συνεισφοράς της Βάσως («Τελείωσα-»), ενώ εκείνη δεν την έχει ακόμη ολοκληρώσει. Με άλλα λόγια, η ετεροδιόρθωση εμφανίζεται σε έναν χώρο στον οποίο δεν προβλέπεται η εισαγωγή διόρθωσης από τρίτο άτομο. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Βάσω έχει ξεκινήσει να αφηγείται κάτι και η αφήγησή της βρίσκεται σε εξέλιξη. Επομένως, η θέση της ετεροδιόρθωσης του Μικέ δεν είναι αυθαίρετη· οφείλεται στην εγγύτητά της με το 'προβληματικό' στοιχείο (πρβλ. Schegloff 2000), εφόσον, σε περίπτωση που ο Μικές άφηνε τη συνομιλήτριά του να ολοκληρώσει την αφήγηση, η διόρθωσή του δεν θα ήταν πλέον συναφής – πέραν του ότι, ούτως ή άλλως, μετά την ολοκλήρωση μιας αφήγησης δεν αναμένεται μια ετεροδιόρθωση, αλλά η αντίδραση των συνομιλούντων σε ό,τι προηγήθηκε (Stivers 2013).

Σε σχέση με την ίδια την ετεροδιόρθωση, αυτή δεν αφορά το περιεχόμενο των όσων λέει η Βάσω – άλλωστε η εμπειρία ανήκει σε εκείνη – αλλά τη μορφή, δηλαδή τον γραμματικό τύπο της συγκεκριμένης λέξης που προηγουμένως διόρθωσε και η ίδια. Πρόκειται, δηλαδή, για ετεροδιόρθωση επί της αυτοδιόρθωσης και, μάλιστα, για ρητή ετεροδιόρθωση (overt correction), η οποία αναδεικνύει τη διόρθωση σε κύρια δραστηριότητα της διεπίδρασης, αναστέλλοντας ό,τι συνέβαινε πριν από αυτή. Επιπλέον, η ετεροδιόρθωση πραγματοποιείται σε α' πρόσωπο, γεγονός που δημιουργεί την αίσθηση ότι ο Μικές εισβάλλει στον λόγο της συνομιλήτριάς του και αντικαθιστά το προβληματικό στοιχείο. Τέλος, όπως είναι φανερό, η ετεροδιόρθωση δεν αφορά ακουστικό πρόβλημα ή πρόβλημα κατανόησης. Αν, μάλιστα, λάβουμε υπόψη μας ότι γραμματικά λάθη σπανίως διορθώνονται από άλλο άτομο πλην αυτού που τα παρήγαγε (Schegloff et al. 1977), τότε γιατί ο Μικές προχωρεί στην ετεροδιόρθωση;

Ο Μικές φαίνεται ότι προσανατολίζεται στην κατηγορία μέλους την οποία προηγουμένως η Βάσω έκανε συναφή με υπαινικτικό τρόπο. Με την ετεροδιόρθωσή του, λοιπόν, την επανατοποθετεί, τρόπον τινά, στην κατηγορία μέλους (Χιώτισσα;) από την οποία εκείνη με την αυτοδιόρθωσή της αποστασιοποιήθηκε. Ενδεχομένως να ισχυρίζεται και επιστημική προτεραιότητα (Heritage 2012) σε σχέση με τη γλωσσική συμπεριφορά με την οποία συνδέεται η συγκεκριμένη κατηγορία μέλους· με άλλα λόγια, ότι εκείνος γνωρίζει καλύτερα τα χιώτικα από τη Βάσω που λείπει πολλά χρόνια από το χωριό.

Στην αμέσως επόμενη συνεισφορά, δηλαδή σε θέση προβλεπόμενη από τον μηχανισμό της διόρθωσης, παράγονται ταυτόχρονα δύο ακόμη ρητές ετεροδιρθώσεις, η μία ξανά από τη Βάσω και η άλλη από τη Δάφνη. Επομένως, για τρεις συνεχόμενες συνεισφορές (αράδες 3-5), κύρια δραστηριότητα της διεπίδρασης είναι η διόρθωση, ενώ η αφήγηση έχει ανασταλεί. Και οι δύο ταυτόχρονες ετεροδιρθώσεις απευθύνονται στη συνεισφορά του Μικέ και, για άλλη μια φορά, δεν αφορούν ακουστικό πρόβλημα ή πρόβλημα κατανόησης αλλά τον γραμματικό τύπο. Μέσω των ετεροδιρθώσεων και οι δύο ομιλήτριες ισχυρίζονται επιστημική προτεραιότητα σε σχέση με τον

συγκεκριμένο γλωσσικό κώδικα, δηλαδή ανεξάρτητη και τουλάχιστον ισότιμη πρόσβαση σε αυτόν.

Αξίζει να σχολιάσουμε ιδιαίτερα τη μία από τις δύο ετεροδιρθώσεις που πραγματοποιείται από τη Βάσω. Αν ακολουθήσουμε τη δομή του λόγου, η συγκεκριμένη συνεισφορά είναι ετεροδιόρθωση της Βάσως επί της ετεροδιόρθωσης του Μικέ στην αρχική δική της αυτοδιόρθωση. Το γεγονός όμως ότι διορθώνει τον Μικέ αποδεικνύει ότι γνωρίζει τον διαλεκτικό τύπο. Κατά συνέπεια, στην αρχική δική της αυτοδιόρθωση η Βάσω δεν φαίνεται να αναζητούσε τη διαλεκτικά ‘σωστή’ λέξη. Η αντικατάσταση με τον τύπο της ΚΝΕ έγινε συνειδητά για λόγους που συνδέονται με την κατηγορία μέλους. Αυτή η ερμηνεία επιβεβαιώνεται και από το ότι η Βάσω στις αράδες που ακολουθούν εισάγει ρητά μια κατηγορία μέλους, στην οποία η ίδια τοποθετεί τον εαυτό της («λιγάκι πρωτευουσιάνα»).

Συνοψίζοντας, από την ανάλυση του προηγούμενου αποσπάσματος προκύπτει ότι η πηγή του προβλήματος συνδέεται με τις κατηγορίες μέλους που γίνονται εν προκειμένω συναφείς και στις οποίες τα συνομιλούντα άτομα τοποθετούν τον εαυτό τους και τους άλλους. Η δε διόρθωση συνιστά έναν βασικό μηχανισμό στον οποίο προσφεύγουν οι ομιλητές/τριες, προκειμένου να διαπραγματευθούν την κατηγορία μέλους στην οποία εντάσσουν τους ίδιους ή τους συνομιλητές τους. Επομένως, η στάση τους απέναντι στην εκάστοτε γλωσσική ποικιλία συνάγεται από την ένταξή τους ή μη στην κατηγορία μέλους με την οποία η συγκεκριμένη ποικιλία συνδέεται: η διόρθωση του διαλεκτικού τύπου σηματοδοτεί και αποστασιοποίηση (τουλάχιστον προσωρινή) από τη συγκεκριμένη κατηγορία μέλους και τη γλωσσική δραστηριότητα με την οποία αυτή συσχετίζεται άμεσα.

4 Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήσαμε δύο μεθόδους, μια ποσοτική και μια ποιοτική, για να μελετήσουμε τη στάση των ομιλητών/τριών του χιώτικου ιδιώματος απέναντι στην ντοπιολαλιά τους. Από την ανάλυση των δεδομένων των ερωτηματολογίων η γενική εικόνα που διαμορφώνεται – με την επιφύλαξη γενίκευσης των συμπερασμάτων λόγω του δείγματος – είναι ότι οι Χιώτες και οι Χιώτισσες διάκινται θετικά απέναντι στην ντοπιολαλιά τους και θέλουν να τη μεταδώσουν στα παιδιά τους, μολονότι δεν τη συνδέουν με την τοπική τους ταυτότητα.

Από την άλλη, η μικρο-ανάλυση δεδομένων φυσικού λόγου αποκαλύπτει μια πιο σύνθετη εικόνα. Μελετώντας ενδελεχώς τις επιτόπιες πρακτικές που χρησιμοποιούν τα άτομα στις καθημερινές τους συνομιλίες, προκύπτει ότι η στάση τους απέναντι στη συγκεκριμένη γλωσσική ποικιλία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ταυτότητα που επιχειρούν να οικοδομήσουν τη δεδομένη στιγμή. Και η έννοια της ταυτότητας στο επιστημονικό παράδειγμα της ΑΣ – και γενικότερα σε όσα αντλούν από την προσέγγιση του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού ή ανήκουν στο τρίτο κύμα μελέτης της ποικιλότητας (π.χ. Eckert 2012) – δεν είναι κάτι που τα άτομα διαθέτουν ως παγιωμένο και σταθερό, αλλά κάτι που επιτελούν. Αυτό συνεπάγεται ότι τα ομιλούντα άτομα αξιοποιούν τις γλωσσικές ποικιλίες ως διαθέσιμους πόρους με βάση με την ταυτότητα που συγκροτούν ή διαπραγματεύονται την παρούσα στιγμή. Η στάση τους, επομένως, συνάγεται κάθε φορά από την επιλογή της εκάστοτε γλωσσικής ποικιλίας – υπό την προϋπόθεση ότι αυτή έχει γίνει συναφής στη συνομιλία – και μπορεί να ποικίλλει ακόμη και στο πλαίσιο της ίδιας συνομιλίας. Η μελέτη, λοιπόν, των στάσεων στη ροή του λόγου αναδεικνύει το χαρακτηριστικό της ρευστότητας που συνάδει με τη φύση του φαινομένου.

Αν επιχειρούσαμε να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα των δύο μεθόδων, σε σχέση με τη στάση των ομιλητών/τριών θα παρατηρούσαμε τα εξής: μολονότι η ποσοτική έρευνα καταδεικνύει υψηλά ποσοστά θετικής στάσης των ομιλητών/τριών απέναντι στην ντοπιολαλιά τους, η ποιοτική θέτει μάλλον υπό αμφισβήτηση τα παραπάνω δεδομένα, υπογραμμίζοντας τόσο το στοιχείο της ποικιλότητας των στάσεων όσο και τη σύνδεσή τους με τη γενικότερη έννοια της ταυτότητας και της συγκρότησής της. Αλλά ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα διαφορετικά αποτελέσματα των δύο μεθόδων σε σχέση με τη σύνδεση γλώσσας-ταυτότητας. Στη μεν ποσοτική έρευνα η γλώσσα δεν φαίνεται να αποτελεί συστατικό μέρος της ταυτότητας, με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά, στη δε ποιοτική η εικόνα διαφοροποιείται: η διόρθωση του γλωσσικού στοιχείου – και γενικότερα, η επιλογή της αντίστοιχης γλωσσικής ποικιλίας – αναλαμβάνει σημαίνοντα ρόλο στον καθορισμό της ταυτότητας. Με άλλα λόγια, γλώσσα και ταυτότητα αποδεικνύονται άμεσα συνδεδεμένες. Η παραπάνω απόκλιση ερμηνεύεται αν λάβουμε υπόψη μας το διαφορετικό επίπεδο στο οποίο εστιάζεται κάθε μέθοδος (μακρο- και μικρο-επίπεδο) και συνηγορεί υπέρ του συνδυασμού διαφορετικών μεθόδων καταγραφής των στάσεων για την εξαγωγή σφαιρικότερων και ασφαλέστερων συμπερασμάτων.

Βιβλιογραφία

- Baker, Colin. 1992. *Attitudes and language*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Eckert, Penelope. 2012. Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of variation. *Annual Review of Anthropology* 41:87–100.
- Fasold, Ralph. 1984. *The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics*. Volume I. Oxford: Blackwell.
- Garrett, Peter, Nikolas Coupland, and Angie Williams. 2003. *Investigating Language Attitudes. Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. University of Wales Press.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Heritage, John. 2012. “Epistemics in Action: Action Formation and Territories of Knowledge”. *Research on Language and Social Interaction* 45(1):1-29.
- Potter, Jonathan and Margaret Wetherell. 1987. *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Sacks, Harvey. 1972. On the analyzability of stories by children. Στο John J. Gumperz and Dell Hymes (επιμ.), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, 325-345. New York: Rinehart & Winston.
- Sacks, Harvey. 1984. “On doing ‘being ordinary’.” Στο Maxwell J. Atkinson and John Heritage (επιμ.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*, 413-429. Cambridge: CUP.
- Sarnoff, Irving. 1970. “Social attitudes and the resolution of motivational conflict”. Στο Marie Jahoda and Neil Warren (επιμ.), *Attitudes*, 279-284. Harmondsworth: Penguin.
- Schegloff, Emanuel. 1992. “Repair After Next Turn: The Last Structurally Provided Defense of Intersubjectivity in Conversation”. *American Journal of Sociology* 97(5): 1295-1345.
- Schegloff, Emanuel. A. 2000. When “others” initiate repair. *Applied Linguistics* 21: 205–243.

Schegloff, A. Emanuel, Gail Jefferson, and Harvey Sacks, 1977. "The preference for self-correction in the organization of repair in conversation." *Language* 53: 361-382.

Stivers, Tanya. 2013. "Sequence organization. Στο John Sidnell and Tanya Stivers (επιμ.), *The Handbook of Conversation Analysis*. Wiley-Blackwell.